

KOMMENTARMATERIAL

GÖTEBORGS UNIVERSITETSBIBLIOTEK

100172 4688

Förteckning över:
 SÖ:s publikation
 Färdplaner nr
 1980:1
 1980:2
 1980:3
 1980:4
 1980:5
 1980:6

Elever

MED SPRÅK OCH KULTURBAKGRUND FRÅN ANDRA LÄNDER

SÖ:s publikation

Läroplan
56 a

10

BIBLIOTEK · GÖTEBORGS · UNIVERSITETS · BIBLIOTEKETS
Pedagogiska biblioteket

utgivna Lgr 80-material

	Titel	ISBN
	Mål och riktlinjer Kursplaner Timplaner	Allmän del 40-70459-9
	Kommentar- material	Lokala arbetsplaner 40-70594-3
	Kommentar- material	Det fria studievalet 40-70595-1
	Kommentar- material	Samarbete i arbetsenheter och arbetslag 40-70597-8
1981:1	Kommentar- material	Maskinskrivning 40-70651-6
1982:1	Förordning	Förordning och jämkning i undervisningen i hemkunskap 40-70778-4
1982:2	Förordning	Förordning om kommentar- material 40-70835-7
1982:3	Kommentar- material	Elever med funktionshinder 40-70720-2
1982:4	Kommentar- material	Resursfördelning i kommun och rektorsområde 40-70652-4
1982:5	Kommentar- material	Skola och arbetsliv 40-70654-0
1982:6	Kommentar- material	Att räkna—en grundläggande färdighet 40-70802-0
1982:7	Kommentar- material	Hjälp till elever med svårigheter 40-70801-2
1982:8	Kommentar- material	Fältstudier i undervisningen 40-70800-4
*1983:2	Kommentar- material	Utvärdering i klass, arbetsenhet, rektorsområde och kommun 40-70653-2
1983:3	Kommentar- material	Grundläggande språkliga färdigheter—Skriva 40-70967-1
	Handledning	Skolan och trafiken 40-70970-1
1983:5	Kommentar- material	Förskola och skola samverkar 40-70966-3
1984:1	Kommentar- material	Konsumentfrågor 40-71131-5
1984:2	Kommentar- material	Barnen, föräldrarna och skolan 40-71106-4
	Studieplan	Datalära i grundskolan 40-71191-9
1985:2	Kommentar- material	Elever med språk och kultur- bakgrund från andra länder 40-71396-2
1985:3	Kommentar- material	Grundläggande språkliga färdig- heter—Tala 40-70969-8
1985:4	Kommentar- material	Svenska som andraspråk 40-71422-5

* 1983:1, 1983:4, 1983:6, 1983:7, 1983:8, 1984:3, 1984:4, 1984:5 och 1985:1 hör till Lvux 82.

[Skolöverstyrelse T

SÖ

Kommentarmaterial Lgr 80

Elever

MED SPRÅK OCH KULTURBAKGRUND FRÅN ANDRA LÄNDER

***Ett kommentarmaterial med exempel hämtade från
undervisningen av elever med jugoslavisk bakgrund***

Liber Utbildningsförlaget Stockholm

Liber Utbildningsförlaget
162 89 STOCKHOLM

Upplysningar och beställningsadress:
Liber
Kundtjänst Utbildning
162 89 STOCKHOLM
Tfn 08-739 91 00

SÖ

Läroplan för grundskolan

Läroplan för grundskolan, Lgr 80, består av två delar, en allmän del och ett kommentarmaterial som ansluter till denna. Dessa utges i SÖ:s publikation Läroplaner.

Elever med språk och kulturbakgrund från andra länder är ett av kommentarmaterialen. Det är främst avsett för hemspråklärare men även för lärare i svenska som andraspråk samt övriga lärare och skollärdare som vill sätta sig in i den språkliga situation som elever med annat hemspråk än svenska har i Sverige. Materialet ger sociolingvistiska aspekter på invandringen och visar hur hemspråket påverkas i den omgivande svenska språkmiljön. Exempelen är hämtade från undervisningen av elever med jugoslavisk bakgrund.

Redaktion	Henrik Rabe
Ateljé	Britta Svensson
Omslag	Förlagsateljén
Teknisk produktion	Hans Finnman
Tekniska data	<i>Sättning</i> Times 10/12 och Univers 9/10 <i>Tryckmetod</i> Offset <i>Papper</i> 90 g G-print <i>Bindning</i> Klammerhäftad
Presslagd	Mars 1985

© Skolöverstyrelsen och Liber Utbildningsförlaget
ISBN 91-40-71396-2 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
Liber Tryck AB, Stockholm 1985

Riksdagen och regeringen har beslutat att kommentarer till Läroplan för grundskolan (Lgr 80) skall ingå i SÖ:s publikation Läroplaner.

Kommentarmaterialet innehåller inga föreskrifter. Det skall ge uppslag och information inom olika områden. Det skall också diskutera olika metoder att klara av de målkonflikter, problem och svårigheter som finns i skolan. Kommentarmaterialet kan användas när man diskuterar och beslutar om arbetssätt, innehåll och organisation i skolarbetet. Det kan också användas när man utarbetar arbetsplaner och utvecklingsprogram.

Kommentarerna utges fortlöpande och revideras efter hand. Praktiska erfarenheter och vetenskapliga rön måste ligga till grund för innehållet i de olika läroplanskommentarerna. SÖ tar därför gärna emot information, uppslag och synpunkter som kan komma till nytta i det fortsatta arbetet med grundskolans utveckling.

Detta kommentarmaterial är främst avsett för hemspråkslärare men lämpar sig väl även för lärare i svenska som andraspråk samt övriga lärare och skolledare som vill sätta sig in i den språkliga situation som elever med ett annat hemspråk än svenska har i Sverige.

Materialet ger sociolingvistiska aspekter på invandringen och visar hur hemspråket påverkas i den omgivande svenska språkmiljön. Det behandlar också barnspråksutvecklingen under dessa förutsättningar. Materialet avslutas med en beskrivning av språkförhållandena i Jugoslavien och bygger i avsnitt 1–2 på forskning i Sverige kring språkutvecklingen för elever med jugoslavisk bakgrund. Författarna till avsnitt 1–3 är Terho Paulsson, Miodrag Stankovski och Mijo Tomašević. Den som önskar närmare information om denna forskning kan vända sig till Arkiv för diaspora-språk, Slaviska institutionen, Finngatan 12, 223 62 Lund.

Stockholm i oktober 1984

Skolöverstyrelsen

Inledning	7
1. Barnspråksutvecklingen i diaspora	9
Språk och tal	9
Glömskeprocesser och retarderade inlärningsprocesser	11
2. Sociolingvistiska aspekter på invandringen	19
Några grundbegrepp	19
Diasporans sociala situation	20
Språkmiljön i diaspora	23
3. Språkförhållanden m m i Jugoslavien	31
Socialistiska Federativa Republiken Jugoslavien (SFRJ)	31
Serbokroatiska/kroatoserbiska	34
Språkets namn	38
Referenslitteratur	40

Syftet med hemspråksundervisningen är att eleverna skall kunna vidmakthålla och utveckla kunskaper i det språk som de använder i sin dagliga miljö för att därigenom få möjlighet att utveckla en aktiv tvåspråkighet.

Skolan skall främja aktiv tvåspråkighet för att eleverna skall kunna bibehålla och utveckla sitt förstaspråk (hemspråk) och utveckla sitt andraspråk (svenska) upp till förstaspråksnivå. Det senare är nödvändigt för att de skall kunna göra sig gällande i fortsatt utbildning och i arbetslivet på jämlika villkor med svenska ungdomar.

I grundskolan ges undervisning i mer än 60 hemspråk. De språkgrupper som finns representerade är inte alltid enhetliga. Det kan finnas många dialektala grupperingar med stora inbördes variationer. De sociala, etniska, religiösa och kulturella skillnaderna kan också vara stora inom samma språkgrupp.

Elever med annat hemspråk än svenska är en mycket heterogen grupp beträffande färdigheter och kunskaper i både hemspråk och svenska. En del har bott hela sitt liv i Sverige medan andra har flyttat hit under skoltiden. Många har en svensk förälder och därigenom svenska släktingar och vänner. Andra kanske lever sitt liv utanför skolan inom den egna minoritetsgruppen.

Eleverna i grundskolan har oavsett ålder och årskurstillhörighet mycket skiftande kunskaper i hemspråket. Språkfärdigheten ligger i allmänhet på olika nivåer. En del av eleverna uttrycker sig ledigt och flytande, en del mera begränsat.

Ofta är det inte möjligt att bilda homogena undervisningsgrupper efter språkfärdighet. Vid sammansättning av grupper är det dock naturligt att ta hänsyn till elevernas språkliga nivå, så att studierna i möjligaste mån blir individuellt anpassade.

När läraren bedömer elevernas färdighetsnivå och utgångsläge inför studierna och ger dem en period av förberedande träning kan han eller hon samtidigt kontrollera deras färdigheter i hemspråk och särskilt observera vilken inverkan svenskan haft på uttal, ord- och satsbildning, konstruktioner osv.

En viktig kategorisering vid språkinlärning består i åtskiljandet av naturlig och styrd språkinlärning. Naturlig språkinlärning äger rum i en miljö där språket talas. Modersmålsinlärning sker till stora delar som naturlig språkinlärning. Barn som växer upp i Sverige lär sig svenskt talspråk så gott som uteslutande genom naturlig språkin-

lärninɡ. Det svenska skriftspråket lär de väsentligen genom styrd språkinlärninɡ. Denna inlärninɡ styrs av lärare och läromedel. Knappheten på naturlig språkinlärninɡ av hemspråket ställer stora krav på att skolans styrd språkinlärninɡ kan kompensera sådant som normalt hör till den naturliga inlärninɡen.

Särskilt betydelsefullt är att lärarna vid sin planering av undervisningen är medvetna om och uppmärksamma på förstaspråkets relationer till andraspråket och omvänt. När en lärare utgår från sådana jämförelser tillämpar han eller hon en kontrastiv undervisningsmetod. Jämförelsen kan gälla ljud, grammatiska mönster, ord- och begrepps­förråd m m. En kontrastiv metod är i linje med tvåspråkighetsmålet. Den ansluter också till den allmänna inlärningsprincipen att man bör gå från det kända till det okända. Lgr 80 poängterar t ex vid undervisning i svenska som modersmål att "arbetet bör utgå från det språk och de erfarenheter eleven har".

Det är viktigt med en helhetssyn på invandrarundervisningen så att undervisningen i hemspråk och i svenska som andraspråk samt studiehandledningen på hemspråk planeras som en samlad insats. Lärarna i hemspråk och svenska som andraspråk undervisar i stor utsträckning samma individer. Ett samarbete mellan dem är nödvändigt. Det fordras också en samordning med berörda klass- och ämneslärare.

Både att bibehålla och utveckla hemspråket och att lära in svenska som andraspråk är avsevärt olika för vuxna invandrare och för deras barn. Detta är viktigt att hålla i minnet när man sätter sig in i hemspråksutvecklingens villkor för barn i den omgivande svenska språkmiljön. I det följande konkretiseras den språkliga situation i Sverige som delas av många invandrabarn. Exem­plerna är hämtade från situationen för elever med jugoslavisk bakgrund och bygger på forskning i Sverige kring deras språkutveckling. Beskrivningen bör emellertid kunna vara till nytta och hjälp i arbetet med alla elever oavsett vilket hemspråk undervisningen avser. Även för andraspråksundervisningen i svenska torde detta material vara av värde.

Språk och tal

Språket är en exklusivt mänsklig aktivitet. Det är en produkt av ett liv i gemenskap och dess funktion är att möjliggöra kommunikation mellan medlemmar av en bestämd grupp. Språket reflekterar med nödvändighet, direkt eller indirekt, allt som händer i gruppens liv.

Just på grund av att språkets funktion är att åstadkomma en säker kommunikation kan det inte leva ett eget liv, ett liv som inte följer gemenskapens utveckling eller motsvarar kommunikationsbehoven. Följaktligen förändras språket med tiden och rummet. Språket är alltså en av de mest grundläggande mänskliga aktiviteterna. Denna aktivitet utför vi genom att använda språket, dvs tala, uppfatta tal, skriva och läsa. Språket är också grundläggande för vårt tänkande.

Språket självt är ett abstrakt system av tecken och kombinationsregler för dessa. Systemet finns lagrat i våra hjärnor.

För att överföra meddelanden med hjälp av detta system kan vi använda oss antingen av tal eller skrift. Detta innebär att språket är givet och bestämt på förhand för alla medlemmar av samma språkgemenskap och att det uppenbarar sig — får fysisk dräkt — i talet och skriften, om skriftspråk finns.

För att komma åt koden, dvs vilka abstrakta enheter och kombinationsregler en viss språkutövare använder sig av, måste vi analysera hans *tal*. För att utföra en sådan analys, vilken är förutsättningen för hemspråkslärarens diagnostiska arbete med eleven, måste vi ha en gemensam uppfattning om hur det abstrakta språksystemet i våra hjärnor är uppbyggt.

Fig 1 visar en teoretisk modell av språket och talet. Vi kan illustrera modellen med följande enkla exempel: För att bilda satsen [čitam kńigu] "jag läser en bok" hämtas ordstammarna /čit-/ och /kńig-/ i ordförrådet (lexikonet). De har formen av fonemföljder /č + i + t/ respektive /k + ń + i + g/, dvs enheter som finns i det fonologiska systemet för serbokroatiska/kroatoserbiska. De syntaktiska reglerna säger t ex att /kńig-/ skall ha ackusativform som objekt i satsen. Bland de morfologiska reglerna finns att ändelsen /-u/ är ackusativmärke för /kńig-/, således /kńig-u/. Denna följd av fem enheter ur det fonologiska systemet överförs till lyssnaren med hjälp av ett ljudförlopp, som denne analyserar tillbaka till enheterna

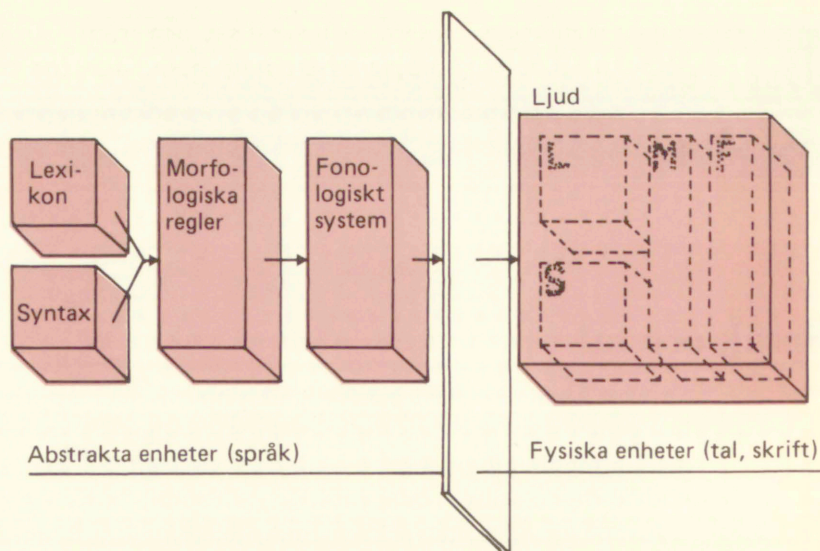

Fig 1. En teoretisk modell av språket och talet. Språket består av flera samverkande delsystem. Pilriktningarna anger den språkliga aktiviteten, att de abstrakta enheterna ger upphov till konkreta yttranden. Lyssnarens analys av yttrandena går i motsatt riktning mot pilarna, man startar med det man hör, tolkar yttrandet med hjälp av det språksystem man lärt in. (De streckade avsnitten i den figur som representerar talet antyder att ljudvågorna kan fungera för kommunikation bara genom att analyseras med hjälp av det abstrakta regelsystem talaren har lagrat i sin hjärna.)

/čit/, /am/, /kníg/, /u/ och tolkar med hjälp av de lexikaliska och syntaktiska reglerna.

För den svenska satsen [ja: se:r hen:e] "jag ser henne" hämtas ordstammarna /ja:-/, /se:-/ och /hu:n-/ i ordförrådet. De har formen av fonemföljder /j+a:/, /s+e:/ och /h+u:+n/, dvs enheter som finns i det svenska fonologiska systemet. Enligt de syntaktiska reglerna skall t ex /hu:n/ ha objektsform i denna sats, dvs /hene/. I det ljudförlopp som överförs till lyssnaren ingår således de fyra enheterna /h+e+n+e/ ur det fonologiska systemet. Lyssnaren analyserar yttrandet som enheterna /ja:/, /se:/, /r/, /hene/ och tolkar detta med hjälp av lexikaliska och syntaktiska regler.

Hur fungerar då det schematiska språket i fig 1?

Ett noggrant flödesschema steg för steg ser ut som följer:

1. Talaren väljer en information som han vill förmedla om den fysiska eller imaginära världen, konceptualiserar den och
2. väljer för det språkliga meddelandet lämpliga lexikaliska enheter och bygger upp ett satsmönster.
3. Talaren ger det tänkta yttrandet morfologisk dräkt (markerar rätta lexikaliska enheter som substantiv med genus, numerus osv, eller verb med tempus, person, numerus osv) och markerar de syntaktiska enheternas funktion, som t ex subjekt med nominativ eller

objekt med ackusativ osv. De lexikaliska och grammatiska element, som yttrandet byggs upp av, består av en kedja av fonemenheter.

4. Talaren artikulerar sitt yttrande, dvs åstadkommer en kontinuerlig följd av ljud som lyssnaren kan tolka, eftersom han besitter samma språksystem som talaren.

Man skulle kunna förenkla denna process genom att sammanföra 1 till planläggning av yttrandet, 2 och 3 till kodning samt 4 till yttrande, dvs

A. Planläggning → B. Kodning → C. Yttrande

Vi har beskrivit processen sedd ur talarens perspektiv. Men eftersom kommunikationsakten också förutsätter en lyssnare, som besitter samma kod, blir processen omvänd för honom: C. han uppfattar yttrandet med hörseln, → B. tyder koden och → A. återskapar informationen om den fysiska eller imaginära världen. I och med detta har han emottagit meddelandet.

Glömskeprocesser och retarderade inlärningsprocesser

Låt oss sysselsätta oss med frågorna: vilka typer av talare förekommer i diasporan (jfr s 19), vad händer med språket, vilka processer orsakar miljön? Vi skall koncentrera oss på de unga diasporamedlemmarna i åldrarna 0–17 år.

Det är bara barn som är födda i utlandet och som kommit till Sverige efter 4–5 års ålder som har en möjlighet att förlora, ”tappa bort” eller glömma sitt modersmål. De har förvärvat ett språk i en miljö där språket var kommunikationsmedel i hela samhället, alltså under högsta möjliga monitoring (jfr s 19). De besitter något (= språket) som kan förloras. Här kan också modersmålet påverka inläringen av det nya språket, i detta fall svenskan. Hemspråksundervisningen i skolorna borde för dessa barns vidkommande ha till uppgift att *bygga på* dessa barns kunskaper i modersmålet, utveckla det och stoppa glömskeprocesser.

Situationen ter sig annorlunda när det gäller de barn som är födda i Sverige. Vi får antaga att de förvärvar sitt modersmål i ett retarderat tempo (monitoringen är inte den högsta möjliga) och i en svensk-språkig samhällsmiljö. Det finns i det här fallet en betydligt lägre färdighetsnivå att utgå från. Hemspråksundervisningens uppgift blir här att utveckla ett mer eller mindre outvecklat system.

Det rör sig alltså om två helt skilda typer av processer: glömskeprocesser och retarderade inlärningsprocesser. Denna distinktion mellan barn födda i utlandet och barn födda i Sverige, som är av avgörande betydelse för undervisningsmodellerna angående modersmålet, uppmärksammas fortfarande inte tillräckligt i utbildningssammanhang.

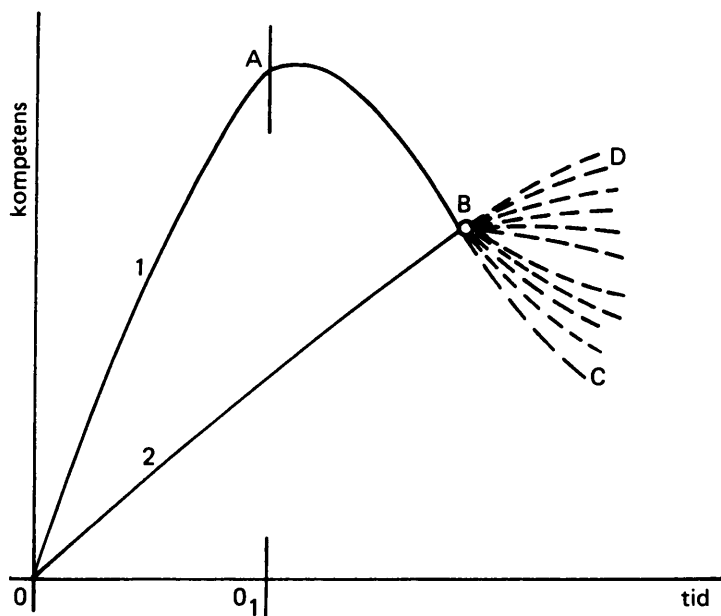

Fig 2. Schematisk framställning av den möjliga språkutvecklingen hos "jugoslaviska barn" födda i Sverige och födda i Jugoslavien (ur Stankovski: *Procesi redukcije . . . , Slavica Lundensia 6, 1978*).

1 är en hypotetisk utvecklingskurva för de barn som är födda i naturlig hemspråkmiljö (O—A) och deras utveckling i den svenskspråkiga miljön.

2 är en hypotetisk utvecklingskurva för en retarderad språkutveckling hos barn som är födda i den svenskspråkiga miljön (O—B—D/C).

O är tidpunkten då glömskeprocesserna börjar i gruppen av utlandsfödda (t ex vid ankomsten till Sverige).

B är en hypotetisk skärningspunkt i vilken utvecklingskurvorna anger samma kompetens trots olika utvecklingsvägar. Från punkten B är flera utvecklingsalternativ möjliga (t ex mot C eller D).

Med en hypotetisk schematisk framställning skulle denna situation kunna åskådliggöras enligt fig 2. Denna hypotetiska framställning behöver en vidare gruppindelning av grundpopulationen födda i Sverige respektive födda i Jugoslavien. Det är rimligt att antaga att det inte är samtliga "hitkomna" som hamnar i glömskeprocesser (används i avsaknad på bättre term), dvs en del kommer på gynnsamma inre och yttre faktorer att bevara sitt modersmål och kanske även fortplanta det hos sina barn i tredje led. Detta blir den framtida population som, liksom dagens svensktalande amerikaner, kommer att bli bärare av t ex en "svenskfärgad" serbokroatiska/kroatoserbiska eller makedonska i framtiden. Men, det är också rimligt att antaga att en stor del på ogynnsamma omständigheter kommer att förlora det språk som de förvärvat i sitt hemland innan de kom till Sverige.

Gruppen "födda i Sverige" kommer också att ha två undergrupper: dels en som tack vare gynnsamma omständigheter och trots den svenskspråkiga miljöns retarderande inverkan kommer att behärska sitt modersmål och fortplanta det, liksom en del av de "hitkomna", och dels en grupp som på grund av ogynnsamma omständigheter aldrig kommer att till fullo eller överhuvudtaget förvärva sina föräldrars språk. Den här gruppen kan man addera till de "hitkomna" som inte kommer att lyckas att bevara sitt språk.

Vi har i dag ingen möjlighet att avgöra vilket egentligt förhållande som råder mellan dessa grupper inom den totala populationen. Det enda vi har är historiska fall som till exempel svenskarna, polackerna, tyskarna osv i USA, ställda i relation till den ursprungliga mängden invandrare och en antagen potentiell grupp uträknad med en formel för normal befolkningstillväxt.

Delmängderna A1 och A2 i fig 3 kan man beteckna som "framtidiga språkbärare". I tredje och fjärde led kommer enbart en mindre del av diasporans ättlingar att vara tvåspråkiga. De blir bärare av de processer som den framtida "svenskfärgade" serbokroatisk/kroatoserbiskan, makedonskan osv kommer att utsättas för.

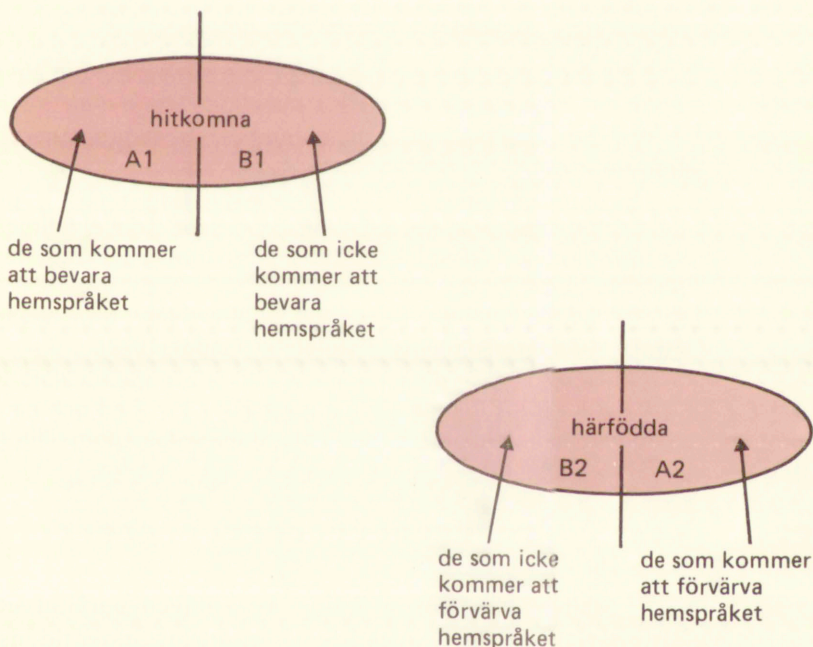

Fig 3. Schematisk framställning av grupperna av "jugoslaviska barn" (ur Stankovski: *The Second Language . . .*, 1981).

Delmängderna B1 och B2 kommer däremot att försvinna ur diasporans språkgemenskap och därmed minska den potentiella framtida populationen av serbokroatisk/kroatoserbisktalande i Sverige.

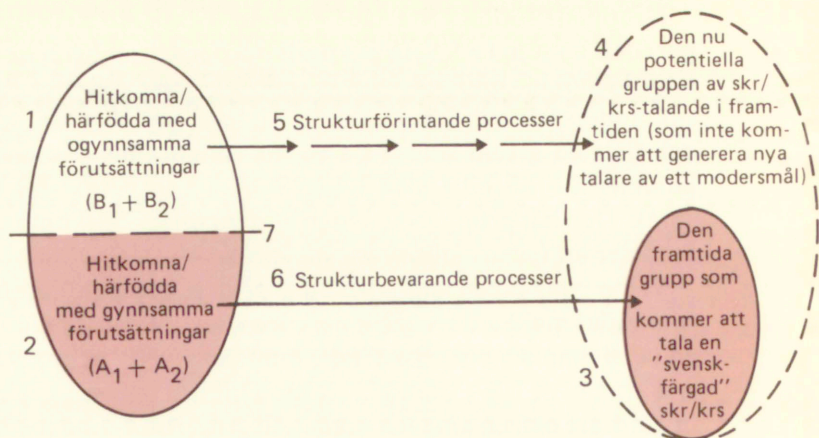

Fig 4. Schematisk framställning av antagen språkutveckling hos grupperna (ur Stankovski: *The Second Language . . .*, 1981).

1. "Hitkomna/härfödda" med ogynnsamma förutsättningar ($B_1 + B_2$).
2. "Hitkomna/härfödda" med gynnsamma förutsättningar ($A_1 + A_2$).
3. Den framtida grupp som kommer att bli tvåspråkig, dvs tala en "svenskfärgad" serbokroatiska/kroatoserbiska, således språkvariationer som vid den tidpunkten kommer att avvika på vissa punkter från den serbokroatiska/kroatoserbiska som kommer att talas i Jugoslavien (liksom dagens amerikansvenska avviker från det språk som används i Sverige).
4. Den nu potentiella gruppen av serbokroatisk/kroatoserbisktalande i framtiden som inte kommer att finnas.
5. "Strukturförintande processer" är av två slag (fig 5, 6), "glömskeprocesser" och "retarderade inlärningsprocesser" som ej fullföljs. De strukturförintande processerna avskaffar strukturens självreglerande förmåga.
6. "Strukturbevarande processer" är processer som bevarar, gynnar strukturens förmåga till självreglering (Piaget, 1972).
7. Eftersom detta är en schematisk bild är grupperna klart avgränsade; i realiteten förekommer det naturligtvis — tex i en och samma klass i grundskolan — enbart blandade mängder av barn som tillhör grupperna 1 ($B_1 + B_2$) och 2 ($A_1 + A_2$).

En schematisk framställning av antagen språkutveckling hos grupperna ges i fig 4. Strukturens förändring under tidens lopp styrs av två olika målmodeller (jfr p 3 och 4 i figuren).

Lingvister, lärare, pedagoger och metodiker tror i allmänhet att varje diasporamedlem (inklusive barn) tillhör gruppen "hitkomna/härfödda med gynnsamma förutsättningar". Man utgår alltså från följande antaganden:

- 1) att hemspråket är ett konstant värde, eller
- 2) att hemspråket är en ständigt växande progression.

Dessa antaganden blir orimliga för barn ur gruppen "hitkomna/härfödda med ogynnsamma förutsättningar", p g a att de tillhör en grupp som nollställer sitt modersmål på två olika sätt: glömska respektive icke fullföljd, retarderad inläring (fig 5 och 6).

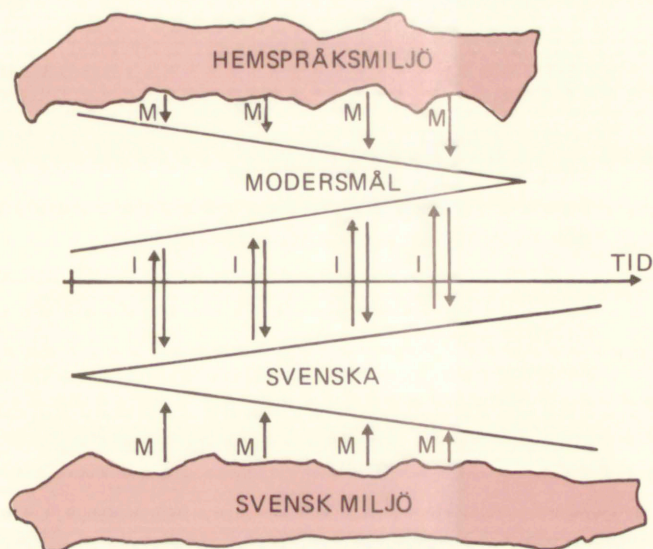

Fig 5. Modell för nollställning av modersmålet genom glömskeprocesser. (Svenskan är ständigt växande.) Pilarna betecknar monitoring (*M*) och interferens (*I*).

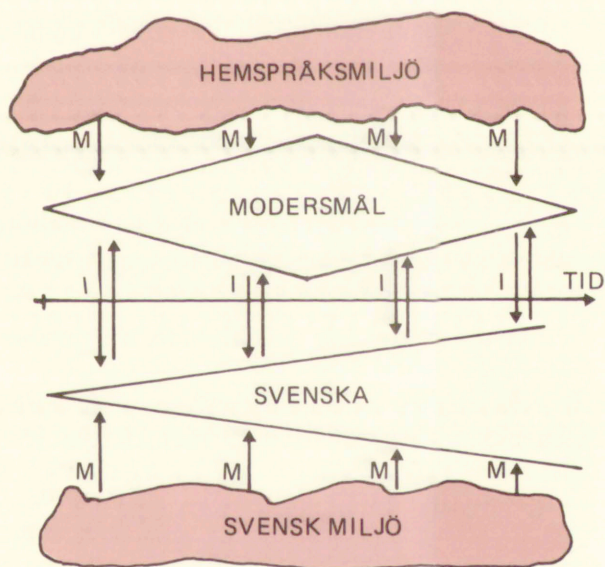

Fig 6. Modell för icke fullföljd, retarderad inläring av modersmålet. (Svenskan är ständigt växande.) Pilarna betecknar monitoring (*M*) och interferens (*I*).

Utgår man från antagandena att hemspråket är ett konstant värde eller att hemspråket är en ständigt växande progression, förutsätter man som självklart att det enbart är fråga om strukturbevarande processer (fig 4, p 6). Detta medför å andra sidan att man förbiser de faktiska strukturförändrande processerna hos en övervägande del av populationen.

Eftersom den hemspråksutveckling som schematiserats i fig 5 och fig 6 med tiden leder till nollkompetens, inträffar antagligen någon gång ett avskaffande av den självreglerande förmågan hos hemspråksstrukturen. Vi kan i dag inte avgöra om detta börjar i och med att glömskeprocesserna inleds (fig 5 och fig 2 *A–C/D*) eller på något bestämt stadium i själva den retarderade inläringen (se fig 6 och även fig 2 utvecklingen *O–B*).

Hemspråksmiljön utgörs av två typer av kontakter: hemmet, hemspråksundervisningen och periodvisiter i hemlandet å ena sidan och språkkontakterna genom svenska å andra sidan. Dessa faktorer reglerar barnspråket, och eftersom ingen av dem är tillräckligt enhetlig eller stark, leder de inte till samma homogenitet inom gruppen som den genuina miljön i hemlandet gör.

Man skulle mot bakgrund av det hittills beskrivna läget kunna ställa en allmänlingvistisk fråga: Är glömskan och den retarderade inläringen resultat av lagbundna språkprocesser som upprepar sig likartat hos varje individ enligt samma modell eller saknas det kanske en ordning överhuvudtaget? Hittills insamlat och tillgängligt språkmaterial (Đurovič, 1983) tyder på att glömskeprocesserna och den retarderade inläringen kan vara systemprocesser, dvs att de upprepar sig från individ till individ enligt samma modell. Inom språk-systemets ram (fig 1) kan två typer av processer observeras:

A) processer som äger rum på det fonologiska och morfologiska planet (jfr s 19) för att snabbt därefter sätta i gång följdprocesser på det lexikaliska planet; och

B) processer som äger rum på det lexikaliska och morfologiska planet och vilka sedan i ett längre tidsperspektiv sätter i gång följdprocesser på det fonologiska planet.

Processer av *typ A* är enkelriktade, irreversibla. Man skulle kunna illustrera dem så här:

När antalet fonemenheter i en given språkstruktur reduceras, leder detta till reduktion av mängden morfologiska enheter; för serbokroatiskans/kroatoserbiskans del ett mycket känsligt område. Ett reducerat fonologiskt system på lexikonets nivå orsakar en enorm homonymi (jfr s 19), eftersom de berörda fonemen i samtliga positioner konsekvent utbyts mot andra, neutraliseras, t ex: Om fonemet /c/ utbyts mot fonemet /s/ får vi för orden <veće> och <sveće> samma uttal: [sveće] eller för orden: <ceo> och <seo> uttalet [seo].

De långsamma processerna av *typ B* är däremot omstrukturerande, dvs de leder till kedjeförändringar inom systemet. Anledningen till att de uppstår är vanligen det omgivande språkets lexikaliska system, som ständigt påverkar hemspråkets system. Under loppet av en generation talare har dessa processer knappast någon möjlighet att sätta i gång förändringar i hemspråkets fonologiska system. Möjligheten minskar även på grund av att hemspråkstalarna är starkt utspridda i Sverige.

Det serbokroatiska/kroatoserbiska språket förändrades under långvarig kontakt med det turkiska språket och under trycket av lån på det lexikaliska planet, t ex funktionen hos ljudet [ʒ] (Brozović, 1972, 1973). Från att ha varit en allofon (jfr s 19) till fonemet /č/ blev [ʒ] ett självständigt fonem.

I ordet [naružba], jfr naručiti "beställning, beställa", var realisationen av /č/ tonande eftersom den följdes av den tonande konsonanten /b/, fonemet /č/ hade således två uttalsvarianter [č] och [ʒ] och valet mellan dessa bestämdes av omgivande ljud. Först när man började låna ord av typen < džep > "ficka", fonetiskt [ʒep], och

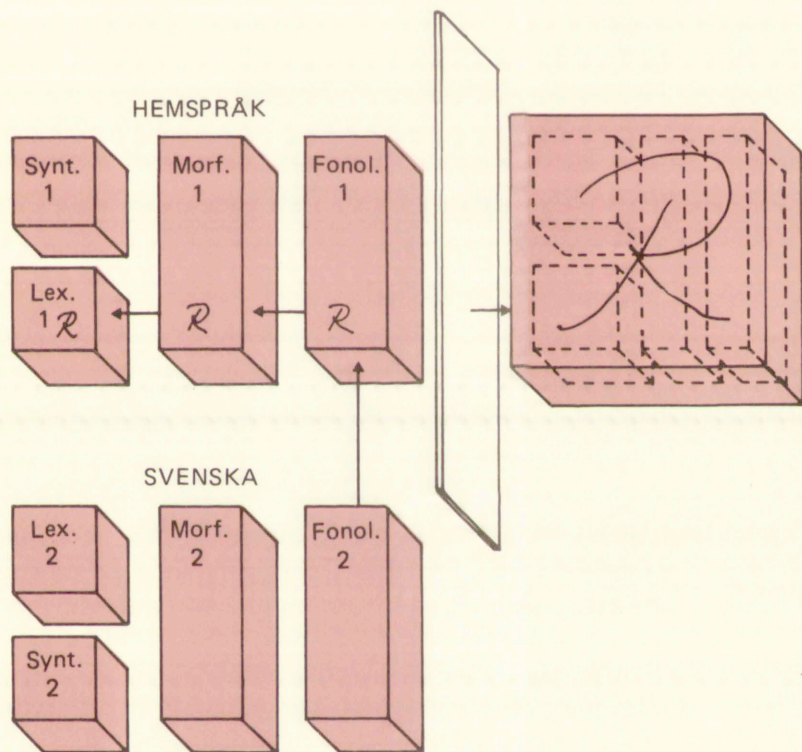

Fig 7. Schematisk framställning av de irreversibla processerna.

Det svenska fonologiska systemet (2) →
 det serbokroatiska/kroatoserbiska fonologiska systemet (1) →
 det serbokroatiska/kroatoserbiska morfologiska systemet (1) →
 det serbokroatiska/kroatoserbiska lexikaliska systemet (1).

R = reduktion.

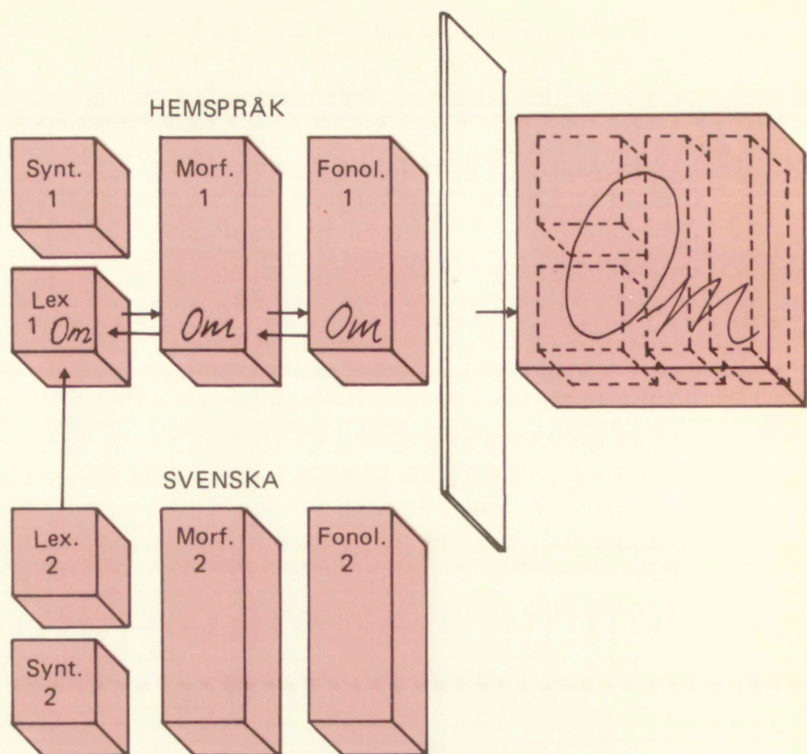

Fig 8. Schematisk framställning av de reversibla processerna.

Det svenska lexikaliska systemet →
 det serbokroatiska/kroatoserbiska lexikaliska systemet →
 det serbokroatiska/kroatoserbiska morfologiska systemet →
 det serbokroatiska/kroatoserbiska fonologiska systemet (omstrukture-
 ring) →
 det serbokroatiska/kroatoserbiska morfologiska systemet (omstrukture-
 ring) →
 det serbokroatiska/kroatoserbiska lexikaliska systemet (omstrukture-
 ring).

Om = omstrukturering.

kunde ställa dem i opposition mot redan existerande fonem av typen <čep> "kork", fonetiskt [čep], igångsattes en omstruktureringsprocess. Ljudet [ž], som varit en uttalsvariant, blev nu fonem. Det befästes sedermera även i skriften, i den kyrilliska som <Љ> och i den latinska som bokstäverna <dž>.

Denna process ägde rum i en situation där de serbokroatiska/kroatoserbiska talarna var i majoritet och under en tid av flera generationer. Som vi ser har språket under vissa villkor alltså förmåga till självreglering.

Till skillnad från de reducerande processerna tillintetgör de omstrukturerande inte språkets förmåga till självreglering utan lämnar utrymme för omstruktureringar på systemets olika nivåer.

Dessa två processtyper visas schematiskt i fig 7 och 8.

SOCIOLINGVISTISKA ASPEKTER PÅ INVANDRINGEN

Några grundbegrepp

I vår följande sociolingvistiska karakteristik kommer vi att använda några fundamentala termer som kräver en inledande förklaring.

Med **diaspora** menar vi människor som talar samma språk och tillhör samma kultur men lever utspridda, alltså inte i en homogen grupp på ett avgränsat område. T ex turkar, makedonier, ungrare etc som lever i Sverige utgör således diaspora.

Med **inters** betecknar vi majoritetsspråkets representanter i ett samhälle som inom sig rymmer diasporagrupper. Således svenskarna i förhållande till de invandrargrupper som finns i Sverige.

Monitoring betecknar det totala sociala tryck som utövas på en individ att från början lära sig språket i alla dess skiftande funktioner och att sedan hålla språket inom ramen för vad vederbörande grupp anser vara "korrekt språkbruk".

Interferens är påverkan mellan båda språken i en tvåspråkig miljö. Dels påverkan från intersens språk på diasporaspråket och dels påverkan från diasporaspråket på intersens språk.

Homonymer är ord som uttalas likadant men har olika betydelser, t ex "kol" och "kål" eller "bar" (matställe), "bar" (naken) och "bar" (förfluten tid av verbet bära).

Fonem kallas de minsta *betydelseskiljande* enheterna i ett språk. T ex orden "damm" och "dam" skiljer sig därigenom att "damm" innehåller ett kort /a/ och "dam" ett långt /a:/, därför kan vi säga att /a/ och /a:/ är två olika fonem i svenskan.

Allofon kallas ett fonems motsvarighet i talet.

Morfem kallas de minsta *betydelsebärande* delarna i ett språk. T ex ordet "skor" består av två morfem: /sko-/ och /-r/ där morfemet /sko-/ betyder fotbeklädnad och morfemet /-r/ flertal (pluralis).

Fonologi. Varje språks specifika system av betydelseskiljande enheter (fonem) och reglerna för hur dessa kan kombineras.

Morfologi. Varje språks specifika system av betydelsebärande delar (morfem) och reglerna för hur dessa delar kan kombineras. Morfologin omfattar det som i grammatiken oftast kallas för ordböjning och ordbildning.

Diasporans sociala situation

Till skillnad från forna utvandringar, även de ganska sena till USA vid slutet av 1800-talet, bor dagens invandrare inte i koncentrerade grupper på ett strikt avgränsat geografiskt område. Typisk för dagens invandrardiaspora är den geografiska spridning som kännetecknar bl a de jugoslaviska språken (makedonska, serbokroatiska/kroatoserbiska, slovenska, turkiska, rumänska, ungerska osv). Arbetsmarknadens struktur i dagens samhällen i Västeuropa är en av orsakerna härtill. Människorna flyttar dit jobben finns. Utöver de arbetsmarknadsmässiga skälen kan spridningen även vara betingad av medvetna samhällspolitiska åtgärder, som bottnar i farhågor för gettobildningar i stora industriområden eller uppfattningen att man på detta sätt underlättar anpassningen för de nykomna och breddar kontaktytan mot den inhemska befolkningen.

Diasporan lever alltså i mycket små sociala enheter, en tendens som dessutom kan förstärkas genom lagstiftningen. I dagens Sverige inbegriper således begreppet familj enbart två generationer: två föräldrar och deras barn. De uppgifter om den sociala bakgrunden som insamlats angående serbokroatisk/kroatoserbisktalande barn inom projektet JUBA (*Hemspråksutvecklingen hos serbokroatisk, kroatisk talande barn i Sverige i åldrarna 4—18 år*, Lund 1980—83) visar att endast ca 4 % av antalet familjer lever i storfamilj, dvs i sociala enheter som består av mer än två generationer. Det är tydligt att nya ekonomiska förhållanden snabbt leder till omstruktureringar inom gruppen.

Majoritetsgruppen, *inters*, varken är eller upplever sig som spridd, till skillnad från diasporan. Den kontrollerar samhällets grundläggande institutioner, och kommunikationen försiggår på majoritetsgruppens — intersens — språk, om inte någon annan speciell, historiskt betingad tradition finns som t ex i Schweiz. Detta innebär att all information till och från intersen (oavsett om den översätts eller ej) faktiskt försiggår på intersens språk. Intersen kommunicerar alltid på villkor som den själv bestämmer. (Jfr fig 9 och 10.) Detta kontaktfält gör att majoritetsspråket som kommunikationsmedel är ett villkor för integrering och klättring uppåt på samhällsstegen.

Det förekommer visserligen samhällen där kommunikationsytan är splittrad på två eller flera språk, beroende på samhälleliga överenskommelser om vilka språk som är "officiella" för ett visst samhälle. I sådana fall har vi emellertid inte att göra med ett förhållande av typ diaspora—inters.

Vilken lösning som än väljs i förhållandet diaspora—inters hamnar det kommunikationsmedel som diasporamedlemmarna nyttjar i underläge och har alltid mindre nyttovärde för den som binder sig för en viss framtid inom ramen för det nya samhället.

I det svenska samhället finns även andra typer av minoriteter än

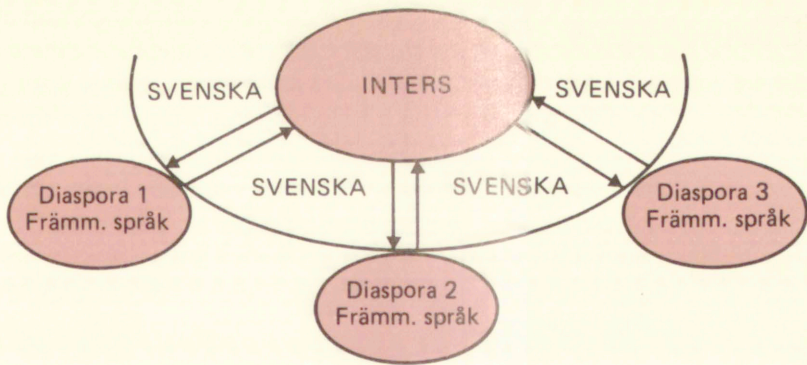

Fig 9. Kommunikation diaspora ↔ inters utan översättning.

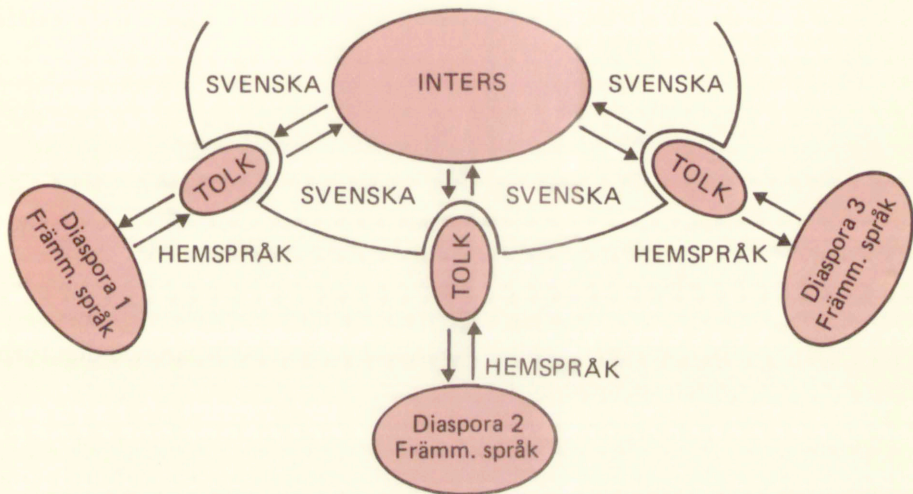

Fig 10. Kommunikation diaspora ↔ inters med översättning.

diasporagrupper, nämligen historiskt stabila minoriteter som t ex samer och tornedalsfinnar. Skillnaden mellan diasporans och de historiskt stabila minoriteternas förhållande till intersen är att dessa senare har en gemensam historia med intersen. De är inte heller utspridda över stora geografiska områden. Under århundradens lopp har ett visst vedertaget förhållningssätt mellan intersen och minoriteten utvecklats. Detta förhållningssätt blir en del av det kulturarv som de nya generationerna i både minoritetsgruppen och intersen anammar. Sådana minoriteter är vanligen, utöver att de är geografiskt koncentrerade, knutna till klart bestämda delar av näringslivet, vilket också kan vara ett resultat av historiska processer.

Även i förhållandet mellan en historiskt stabil minoritet och en inters utsätts minoritetsgruppens medlemmar för ett tvåspråkighetskrav. Detta krav upplevs emellertid som något "naturligt", inte minst därför att även "minoritetssamhället" är strukturerat i olika

samhällsskikt liksom intersen och erbjuder en viss ram av socioekonomiska möjligheter till självförverkligande för de medlemmar som så vill.

För dem som inte skulle välja dessa möjligheter inom minoritetens ram står emellertid även intersen öppen tack vare minoritetsmedlemmarnas uppövade tvåspråkighet och de förhållningssätt som utvecklas mellan minoritetsgruppen och intersen.

Sammanfattningsvis skulle man kunna beskriva skillnaderna mellan *diaspora* och *historiskt stabil minoritet* gentemot *intersen* enligt följande:

	diaspora	historiskt stabil minoritet	inters
geografiskt	spridd	koncentrerad	koncentrerad
socio-ekonomiskt	oskiktad	skiktad	skiktad
juridiskt	objekt (alltid)	subjekt (oftast)	subjekt

Diasporans speciella miljö gör att dess språk får ett begränsat antal funktioner jämfört med intersens språk:

- a) medel för kommunikation inom diasporagruppen,
- b) medel för kommunikation mellan diasporan och den forna egna intersen (hemlandet),
- c) medel för att uppehålla gruppidentiteten,
- d) potentiellt medel för fortsatt utbildning och kulturell kommunikation (för den händelse att man återvänder till hemlandet).

De mera attraktiva funktionerna såsom allmänt kommunikationsmedel, TV- och radiospråk, utbildningsspråk, kulturellt och konstnärligt uttrycksmedel, officiellt språk o dyl är förbehållna intersens språk. Betecknande är t ex att även om TV-program förekommer på vissa invandrarspråk är de sällan förlagda till attraktiv sändningstid.

Att intersens språk upplevs som ett språk med högre status och vidsträckta funktioner ger upphov till en hel rad ofördelaktiga attityder mot hemspråket, vilket avsevärt kan sänka motivationen att lära sig eller bibehålla detta. I debatten har förekommit påståendet att barnen kan drabbas av allvarliga mentala problem om de inte lär sig hemspråket (ett påstående som inte har stöd i någon vetenskaplig forskning eller teori). Själva det faktum att man tillgriper sådana medel för att öka motivationen hos föräldrarna och barnen visar emellertid att diasporans hemspråk saknar attraktivitet och eget värde i samhället i stort. Tvåspråkigheten i sig har, åtminstone hittills, inte gett några ekonomiska, samhälleliga eller utbildnings-

mässiga fördelar, eftersom internen kommunicerar uteslutande på sitt eget språk (se fig 9 och 10). För att nå framgång krävs det de facto goda kunskaper i intersens språk och inte i hemspråket. Med andra ord går det t ex bra att klara sig i Sverige utan att kunna tala t ex makedonska, men inte alls utan att kunna tala svenska.

Dessa förhållanden påverkar språkutvecklingen hos barnen. Den blir inte vad den skulle ha varit om barnen aldrig hade flyttat från hemlandet. Hur barnspråket utvecklas under diasporavillkor är ett ganska nytt kapitel inom lingvistik. I det följande kommer vi att försöka beskriva vad som händer inom själva språkutvecklingen.

Språkmiljön i diaspora

Som vi tidigare nämnt är den stora spridningen det mest karaktäristiska för jugoslaviska diaspora i Sverige. Samtliga de län i Sverige, där det bor jugoslaver, omfattar en sammanlagd yta av ca 160 000 km². Vi har således genomsnittligen en jugoslavisk talare per 3,4 km². Den faktiska spridningen blir mindre om vi räknar enbart de fem län som har det största antalet jugoslaviska invandrare. Vi får då en spridning av ca en jugoslavisk talare på 0,7 km². Med andra ord, ju färre landsmän i omgivningen, desto mindre tillfälle att kommunicera på hemspråket.

Nästa typiska drag för diasporasituationen är en onormal fördelning på dialektala talare och "litteraturspråkstalare". De flesta av jugoslaverna i Sverige kommer från landsbygden och har ganska låg utbildning. Detta bidrar i sin tur till att talarna använder lokala dialekter av det serbokroatiska/kroatoserbiska litteraturspråket. Eftersom dessa människor inte kommer från ett och samma dialektområde är även den spridning av dialekttyper som förekommer inom en och samma kommun vanligen mycket stor. Som ett autentiskt exempel kan vi anföra en liten kommun med ca 40 jugoslaviska barn, där 5 språk och 12 dialekter är representerade. Av samtliga föräldrar till dessa 40 barn är det endast 6 som är förtrogna med det normerade språket.

För flertalet barn blir skolan, om de nu väljer att läsa hemspråket, det första tillfället då de möter hemspråket som normerat språk genom läraren och skolböckerna. Om effekten av denna konfrontation mellan barnets dialekt och lärarens skriftspråk vet man mycket litet. Tidigare forskning i USA (Fishman, 1966) visar att gapet mellan sådana dialektala hemspråksvarianter och det normerade språket leder till en minskning av motivationen hos barnet. Språket i skolan blir svårt att förankra i familjens vardag. Den psykologiska effekten blir att barnet under långa tider får svårt att betrakta skriftformen som sitt eget språk.

Gruppen — och t o m familjen — består av talare som nyttjar olika (ibland mycket avlägsna) dialekter, t o m olika besläktade

språk. Under inlärningsstiden finns då inte en entydig språklig modell som varje talare strävar att hålla sig till, vilket är fallet i hemlandet. Toleransen mellan vad som är "rätt" eller "fel" språkbruk inom diasporan blir mycket stor, vilket naturligtvis påverkar barnets hemspråksutveckling. Vart denna dialektala heterogenitet leder i det långa loppet och vad detta innebär konkret för t ex serbokroatiskans/kroatoserbiskans utveckling i Sverige kan vi inte uttala oss om i dag.

Hur ett barns nät av olika dialektala kommunikationskoder kan se ut framgår av fig 11. Det exempel vi ger där är ett autentiskt fall hämtat ur JUBA-projektets material (Slaviska institutionen, Lund).

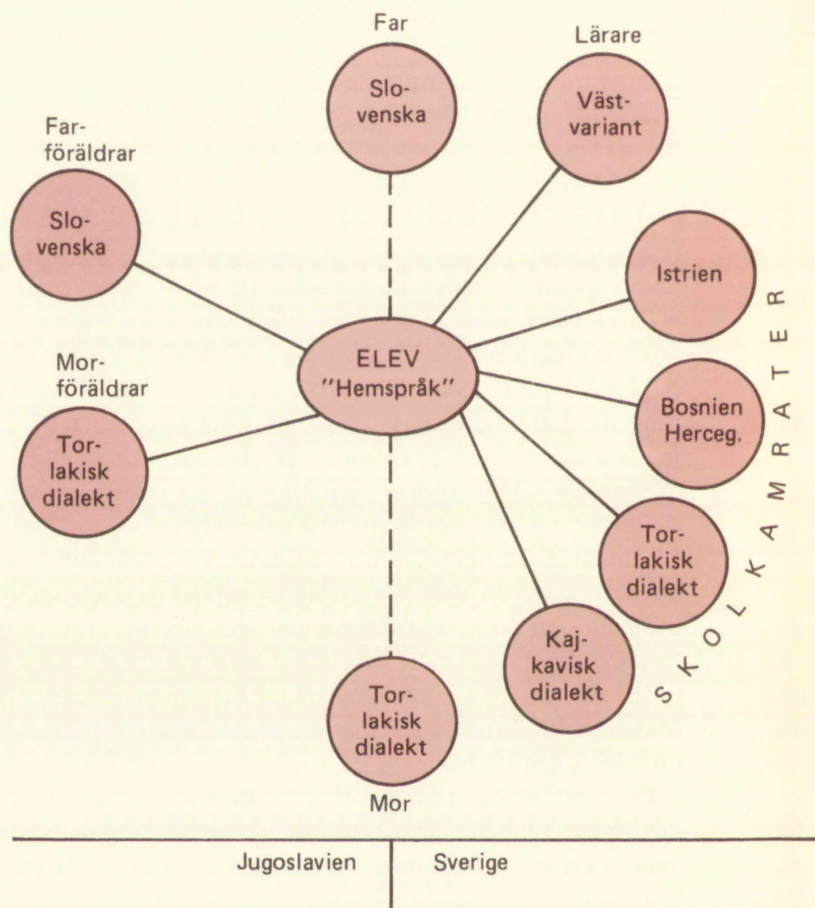

Fig 11. Ett autentiskt exempel på hur ett barns nät av olika dialektala kommunikationskoder kan se ut.

I skolan kan vi påträffa barn som läser serbokroatiska/kroatoserbiska som hemspråk trots att det språk som i första hand brukas i hemmet är ett annat, t ex rumänska, italienska, romanes osv. I sådana fall innebär hemspråksundervisningen för föräldrarna ofta

inte ett val till det starkaste hemspråkets förmån utan fastmer ett val mellan två eller flera inters, ett val som görs på pragmatiska grunder. För en rumän från Jugoslavien kan valet gälla Sverige eller Jugoslavien. För den händelse att man kommer att återvända till Jugoslavien framstår serbokroatiska/kroatoserbiska som det språk som har det större nyttovärdet. Serbokroatiska/kroatoserbiska används i Jugoslavien på ett mycket större geografiskt område än rumänskan, och med den kan man fortsätta sin skolgång och lättare få anställning. Dess status blir därför i föräldrarnas ögon högre än rumänskans.

Redan av den grafiska framställningen i fig 9 och fig 10 kan man gissa sig till att hemspråket i förhållande till intersens språk blir ett språk med ringa "nyttovärde" för diasporans medlemmar. Nyttan är så avlägsen och teoretisk att hemspråket får svårt att göra sig gällande i statuskampen med svenskan; svenskan är ju ett villkor för en snabb social etablering i det nya samhället.

Strax före och under tonåren, då behovet att medvetet tillhöra en viss grupp är särskilt påtagligt, strävar varje "avvikande" individ att integreras med de övriga gruppmedlemmarna, inte minst i språkligt hänseende.

"Många föräldrar upplever barnens frigörelse som ett hot och invandrarföräldrar utgör säkert inget undantag. Motsättningarna skärps här på ett olyckligt sätt, genom att föräldrar och ungdomar i invandrarfamiljer så ofta tillgriper olika anpassningsstrategier. Föräldrarna försöker att bevara sin identitet genom att ansluta sig till gettogrupper av olika slag; ungdomarna försöker skapa sig en ny identitet genom att identifiera sig med jämnåriga i det nya samhället." (Olkiewicz, 1980)

Svenska ungdomsgruppers strävan efter uniformitet bidrar starkt till att diasporans ungdom lätt lämnar sitt modersmål, eftersom det upplevs som en avvikande faktor. Kommunikationsmönstret inom familjen, på skolans raster, med syskonen, kamraterna och äldre landsmän är ett symptom på den status hemspråket har för barnet. Data som insamlats inom JUBA-projektet ger vid handen att följande är ett vanligt mönster:

Hemspråket används när barnet talar med föräldrarna och äldre landsmän (vilket kan bero på tvång eftersom diasporans första generation kan vara mycket mån om sitt hemspråk och samtidigt har svårare att bemästra svenskan).

Svenskan används däremot då barnet talar med syskonen, kamraterna på skolgården eller de yngre släktingarna och landsmännen.

Att tala, nyttja ett språk, är för människan en självklarhet som man sällan diskuterar. Alltifrån födelsen utsätts man för ett socialt tryck — *monitoring* — som så småningom leder till språkförvärv. Alltså är språkinläringen, förvärvet av gruppens kommunikationskod, ett socialt tvång som ingen medlem kan slippa undan; det är inte något

som man väljer frivilligt. Man föds inom en språkgrupp och man förvärvar gruppens språk. Om gruppen av någon anledning är tvåspråkig, kan även barnet bli tvåspråkigt.

Om man tittar närmare på monitoringen, visar det sig att tvånget är en funktion av flera faktorer: hemmet, samhället i stort, skolan och hemlandet (dvs om man uppehåller mer eller mindre regelbundna kontakter). Fig 12 visar hur man schematiskt skulle kunna framställa situationen.

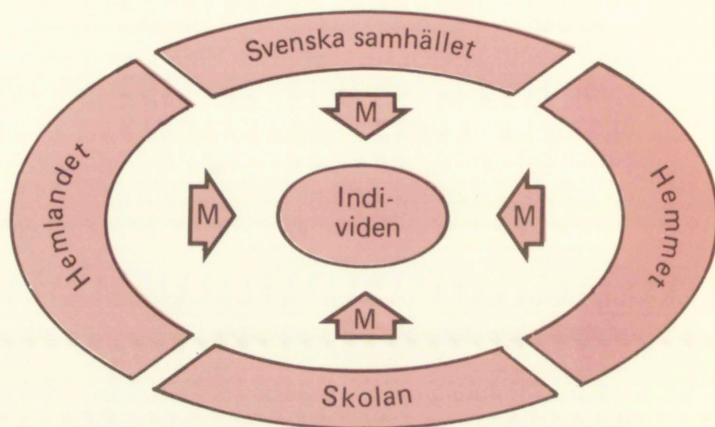

Fig 12. Monitoringen (M) som individen utsätts för, för att han skall tillägna sig gruppens kommunikationskod.

Monitoringens faktorer kan med avseende på tiden vara varaktiga eller periodvisa. Vistelsen i hemmet, skolan och det närliggande samhället är varaktig, medan hemlandsbesöken är periodiska eller sporadiska. Dessa besök sammanhänger med t ex behov av kontakt med släkten, ekonomiska möjligheter, planeringen av framtiden.

I fig 13–17 har vi uttryckt alla monitoringfaktorerna i termer av tid, individkoncentration, språkligt innehåll. Dessa mått är avsiktligt valda, eftersom de är grova och lätt observerbara. Faktorernas struktur är alltså avsiktligt förenklad. De kvalitativa aspekterna är utelämnade, eftersom de ställer krav på bl a en djupare sociologisk och psykologisk beskrivning för vilken både forskning och insamlade data saknas ännu så länge. För diagnostiseringen av barnens grundläggande sociolingvistiska situation är måtten dock tillfredsställande.

Sammanfattningsvis skulle man kunna säga att om monitoringen är enspråkig så blir barnet enspråkigt. Om monitoringen är flerspråkig, föreligger *möjligheten* att barnet blir flerspråkigt. Frågan blir bara hur monitoringens faktorer skall balanseras på respektive språk för att resultatet skall bli tillfredsställande.

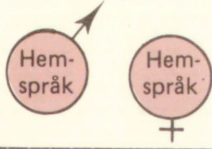
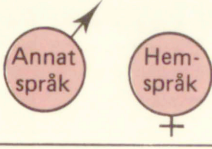
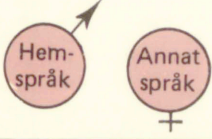
	Föräldrar	Uppskattad effekt (i procent)	Antal individer av resp. kategori i procent av den jugoslaviska populationen i Sverige
A		100 %	80 %
B		70 %	7 %
C		30 %	13 %

Fig 13. Faktorn "hemmet". Hemspråk betyder här det språk som eleven får hemspråksundervisning i.

A = Båda föräldrarna talar enbart hemspråket.

B = Enbart mamman talar hemspråket.

C = Enbart pappan talar hemspråket.

Ensamstående förälder har inte beaktats i de ovanstående kombinationsmöjligheterna. Vi utgår från att modell A är tillämplig i det fallet.

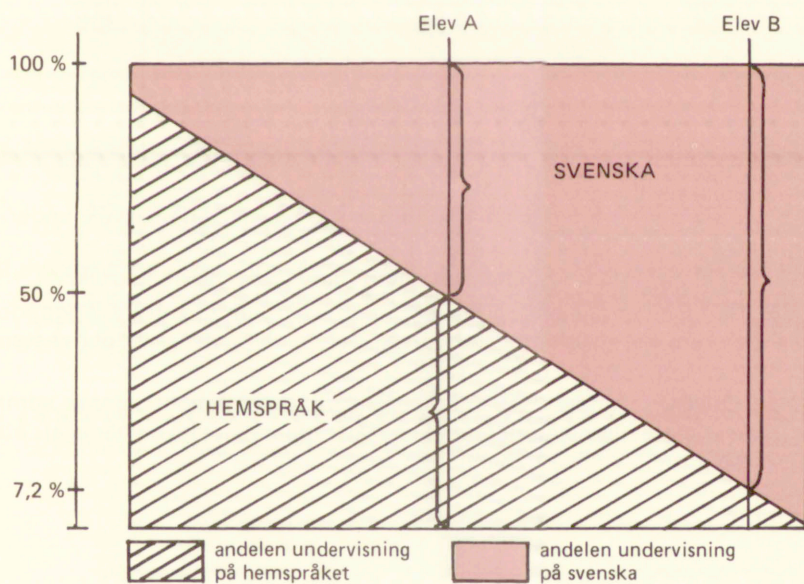

Fig 14. Faktorn "skolan".

A och B är två elever som får olika andel hemspråksundervisning, beroende på den undervisningsmodell som kommunen erbjuder.

Hemspråks- undervisning, appr. %-tal	MODELL	Elevkon- centration i klassen appr. %-tal
A 90%	<p>Hemspråksklass</p>	100%
B 40– 50%	<p>Sammansatt klass</p>	30–50%
C högst 40%	<p>Svensk klass</p>	högst 30%

Fig 15. Schematisk framställning av tre modeller för hemspråksundervisning.

A = Hemspråksklass med stor andel undervisning på hemspråk.

B = Sammansatt klass (en del av undervisningen, t ex grundläggande läs- och skrivinlärning och hembygds kunskap, på hemspråket och resten av ämnena på svenska).

C = Elever i svensk klass (hemspråksgrupp: ämnet hemspråk samt studiehandledning på hemspråket i olika ämnen som eleven har svårt att klara på grund av dålig behärskning av svenskan).

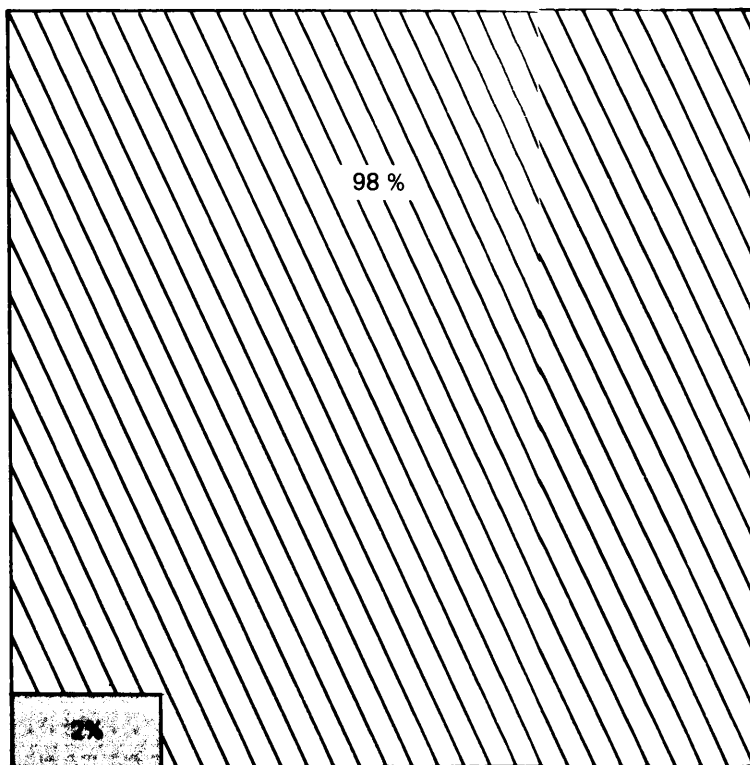

Fig 16. Faktorn "det svenska samhället".

Administration, offentligt kulturliv, massmedia samt samhället i övrigt (uppskattningsvis beräknat till 98 %-ig påverkan på svenska).

Möjlighet att lyssna på radio- och TV-program på hemspråket, att kommunicera på hemspråket i det svenska samhället (dvs klubbar och andra organisationer), möjlighet att anskaffa press på hemspråket (uppskattat till 2 % av samhällets totala påverkan).

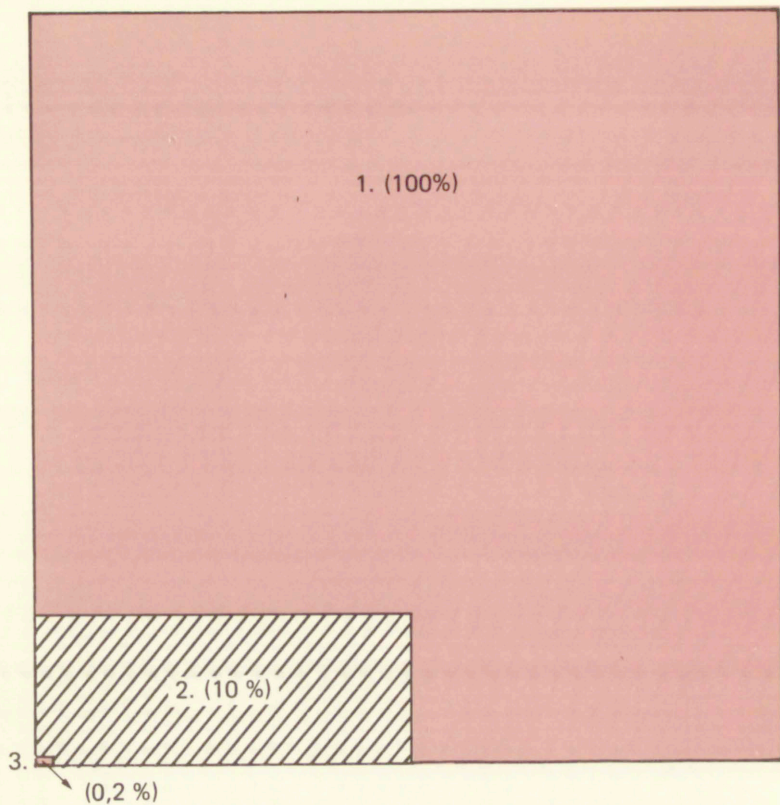

Fig 17. Faktorn "hemlandet".

1. Den effekt av hemlandssamhällets monitoring som skulle uppnåts om barnet bott 12 månader per år i hemlandet.

2. Den faktiska effekten av mötet med hemlandets kultur- och samhällsliv under semestervistelser (uppskattas här till 5–6 veckor per år, dvs 10 % av den totala möjliga tiden).

3. Användning av svenskan i hemlandet under semestertiden (t ex inom familjekretsen).

SPRÅKFÖRHÅLLANDEN M M

JUGOSLAVIEN

Socialistiska Federativa Republiken Jugoslavien (SFRJ)

SFRJ består av sex delrepubliker och två autonoma provinser. Antalet invånare enligt 1981 års folkräkning var 22,5 milj.

I SFRJ bor fem "folk", på serbokroatiska/kroatoserbiska "*narodi*" (serber, kroater, slovener, makedonier och montenegriner). Där bor också nio nationella minoriteter, på serbokroatiska/kroatoserbiska "*narodnosti*" (albaner, bulgarer, italienare, rumäner, slovakar, tjecker, turkar, ukrainare och ungrare). Därutöver finns en rad

Fig 18. Karta över Socialistiska Federativa Republiken Jugoslavien med de sex delrepublikerna och de två autonoma provinserna.

mindre folkgrupper i landet (t ex romer = zigenare, valakier = arumäner).

Man skulle också kunna förklara dessa tre etniska begrepp i administrativt-juridiska termer: "folk" är då benämning för de sydslaviska folk vilkas egentliga statsbildningar (stater) ligger inom Jugoslaviens gränser, "nationella minoriteter" är sådana folkgrupper vilkas egentliga statsbildningar (stater) ligger utanför Jugoslaviens gränser och "mindre folkgrupper" sådana etniska grupper som saknar statsbildning både utanför och inom Jugoslaviens gränser.

Fig 19. Geografisk fördelning av folken och minoriteterna inom SFRJ's gränser.

I delrepubliken Bosnien och Hercegovina finns ca 2 miljoner muslimer som räknas som en särskild nationalitet.

Två stora religioner är företrädna i SFRJ: islam och kristendomen. Till islam bekänner sig muslimer, turkar, en del av albanerna

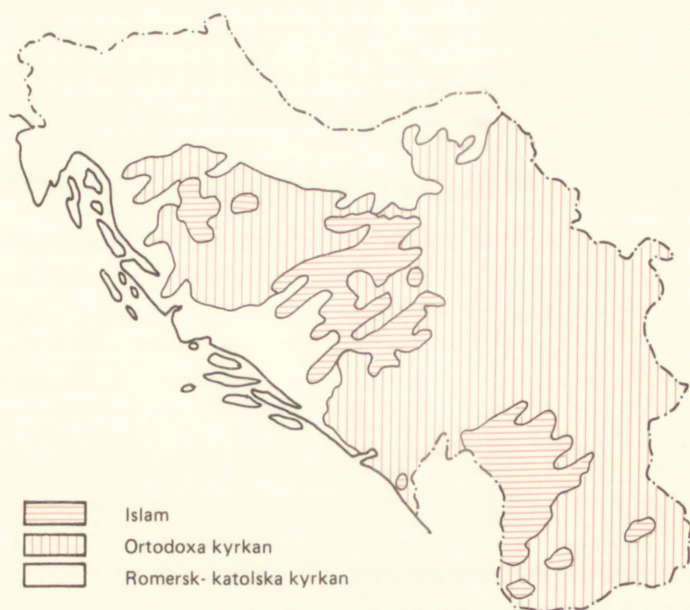

Fig 20. Ungefärlig geografisk fördelning av religionerna.

och en del av romerna. Av de kristna kyrkorna omfattas den romersk-katolska av kroater, slovener, en del albaner, italienare m fl. Den grekisk-ortodoxa kyrkan representeras av serber, makedonier, montenegriner, rumäner, en del romer, valakier osv.

Enligt 1981 års folkräkning uppgav befolkningen i SFRJ följande nationalitetstillhörighet:

Nationalitet	Antal 1981	Procent
Serber	8 136 000	36,4
Kroater	4 428 000	19,8
Muslimer*	2 000 000	8,9
Slovener	1 754 000	7,8
Albaner	1 731 000	7,7
Makedonier	1 341 000	6,0
Montenegriner	577 000	2,6
Ungrare	427 000	1,9
Jugoslaver**	1 216 000	5,4
Övriga	922 000	3,5
TOTALT	22 532 000	100,0

* Serbokroatisktalande muslimer ("bosnier").

** Medborgare utan nationell preferens.

Sexton språk talas av större grupper i SFRJ och två alfabet används. Att två alfabet används hänger samman med den religiösa traditionen. Katoliker använder det latinska alfabetet och de ortodoxa det kyrilliska. Latinskt alfabet används således i Kroatien, Slovenien samt Bosnien och Hercegovina medan kyrilliskt alfabet används i Serbien, Montenegro och Makedonien.

De viktigaste språken är serbokroatiska/kroatoserbiska (som i praktiken uppträder i två varianter, den östliga eller den serbiska och den västliga eller den kroatiska), slovenska och makedonska.

Serbokroatiska/kroatoserbiska, slovenska och makedonska utgör jämte bulgariska den sydslaviska språkgruppen. Makedonska blev ett officiellt erkänt skriftspråk och kodifierades först år 1944 i och med att Makedonien proklamerades som delrepublik i dåvarande Federativa Folkrepubliken Jugoslavien.

Av de övriga slaviska språk som talas i SFRJ tillhör tjeckiska, slovakiska och rutenska den västslaviska språkgruppen (till vilken även polska hör), medan ukrainska hör till den östslaviska språkgruppen (dvs samma språkgrupp som ryska).

Albanska språket tillhör den indoeuropeiska språkstammen, men är inte närmare besläktat med något annat indoeuropeiskt språk.

De i SFRJ använda minoritetsspråken ungerska och turkiska är inte indoeuropeiska språk.

Serbokroatiska/kroatoserbiska används av merparten av SFRJ's befolkning och är huvudspråk i delrepublikerna Serbien, Kroatien, Bosnien-Hercegovina och Montenegro. I övriga republiker lärs det ut i skolorna som andraspråk. Skillnaderna mellan serbokroatiska/kroatoserbiska, slovenska och makedonska är emellertid stora, och språkbarriären är ett faktum när ett längre samtal måste föras mellan t ex en sloven och en serb som endast behärskar sina modersmål. Slovenska och makedonska filmer som visas i TV i Serbien eller Kroatien textas till serbokroatiska/kroatoserbiska.

Alla språk i SFRJ är enligt konstitutionen likställda, och den som tillhör en nationell minoritet har rätt att använda sitt modersmål vid kontakter med myndigheter. Barn från de nationella minoriteterna har rätt till undervisning på modersmålet. Sammanlagt får över 350 000 elever i grundskolor och gymnasieskolor undervisning på något av de nationella minoriteternas språk. I den autonoma provinsen Vojvodina, som ligger i Serbien, är hela utbildningssystemet uppbyggt på flerspråkig grund.

Serbokroatiska/kroatoserbiska

Serbokroatiska/kroatoserbiska består av tre dialekter, varav två numera är starkt begränsade, medan den tredje är vida utbredd (fig 21). Dessa tre dialekter är "kaj" kaviska, "ča" kaviska och "što" kaviska. Benämningarna återspeglar dialekternas ord för pronomenet

Fig 21. Karta över de tre dialekterna.

"vad", som heter "ča" i de områden där "ča" kaviskan används (i kustområdena vid norra Adriatiska havet, se fig 21), "kaj" i de områden där "kaj" kaviska används (nordvästra Kroatien, se fig 21) och "što" i övriga områden. Den "što" kaviska dialekten ligger till grund för det serbokroatiska/kroatoserbiska standardspråket.

"Što" kaviskan i sin tur sönderfaller i tre sk uttalszoner, beroende på hur det urslaviska ljudet "jat" reflekteras i idiomerna inom det

Fig 22. Den "što" kaviska dialektens uttalszoner enligt "jat"-reflexen.

”što”kaviska området (se fig 22). Dessa tre uttalszoner är: ekaviska, ijekaviska och ikaviska.

Ekaviska (ě har ersatts med e). Den ekaviska uttalszonen täcker större delen av Serbien och de nordöstra delarna av Kroatien. De urslaviska orden för ”mjölk” och ”ort”, mlěko och město, uttalas inom den ekaviska uttalszonen [mleko] och [mesto].

Ikaviska (ě har ersatts med i). Den ikaviska uttalszonen täcker områdena väster om floderna Bosna och Neretva, bebodda i huvudsak av kroater och muslimer, delar av Slavonien, samt inre delarna av Dalmatien. Orden för ”mjölk” och ”ort” uttalas [mliko] respektive [misto].

Ijekaviska (ě har ersatts med ije). Den ijekaviska uttalszonen täcker i huvudsak Kroatien, Bosnien-Hercegovina, Montenegro och sydvästra Serbien. Orden för ”mjölk” och ”ort” uttalas inom denna zon som [mlijeko] respektive [mjesto]. Fig 23 visar schematiskt relationerna.

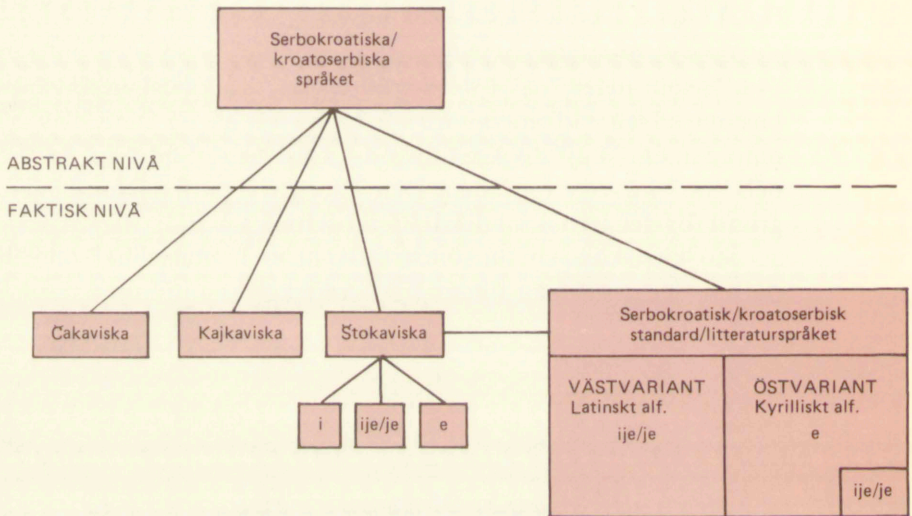

Fig 23. Serbokroatiska/kroatoserbiska språkets dialekter och uttalszoner och deras inbördes förhållande.

Inom den ikaviska uttalszonen används i regel ändå det för västvarianten gällande uttals sättet, dvs det ijekaviska (se fig 22 och 24). Ofta förväxlas begreppet uttalszon med variantzon. Man skulle enkelt kunna säga angående uttalet av det urslaviska ě, att västvarianten har enbart ijekaviskt uttals sätt medan östvarianten har både ekaviskt och ijekaviskt (se fig 23).

Varianterna bestäms alltså på *lexikalisk nivå* av skillnader inom först och främst den administrativa och den vetenskapliga terminologin, t ex:

SVENSKA	ÖSTVARIANT	VÄSTVARIANT
kemi	hemija	kemija
kväve	azot	dušik
barbarism	varvarizam	barbarizam
organisera	organizovati	organizirati
villkor	uslov	uvjet
osv		

På syntaktisk nivå föredras inom västvarianten t ex användning av infinitivkonstruktioner medan man inom östvarianten föredrar konstruktioner med konjunktionen "da" och presensböjning av verbet, t ex:

SVENSKA	ÖSTVARIANT	VÄSTVARIANT
jag vill arbeta	želim da radim	želim raditi

Skillnaderna mellan de båda varianterna återspeglar Jugoslaviens historia. Östvarianten, som används i områden som var ockuperade av turkarna under flera hundra år, har t ex fler turkiska låneord än västvarianten. Västvarianten används i områden som tidigare lydde under Österrike-Ungern och har därför fler tyska låneord eller tyska kalkeringar (direkta översättningar av tyska uttryck). Varianterna är alltså en adaptation av den serbokroatiska/kroatoserbiska standarden (fig 23) till olika folkgruppers historiskt och socialt betingade behov.

Geografiskt täcker varianterna följande områden: Östvarianten – delrepubliken Serbien och Montenegro; Västvarianten – delrepubliken Kroatien (se fig 24).

Fig 24. Serbokroatiskans/kroatoserbiskans variantzoner.

Bosnien-Hercegovina är ett område där de båda varianterna möts och har därför en särställning. Där förekommer båda varianterna inom utbildningen och det offentliga livet. Här skulle man kunna tala om en tredje variant, som är resultat av en blandning p g a att det inom detta område talas ett språk som har specifika egenheter, t ex högre frekvens av turkiska låneord.

I någon mån skulle man kunna jämföra med olika varianter av engelska språket. Om vi liknar förhållandet mellan brittisk engelska och amerikansk engelska med östvariant—västvariant skulle den engelska som talas i Kanada, där båda typerna möts, påminna om situationen i Bosnien-Hercegovina. Denna liknelse används ibland av jugoslaviska språkforskare.

Det var först i början av 1800-talet som serbokroatiskan/kroatoserbiskan kodifierades. Arbetet kom till stånd i stort sett tack vare Vuk Karadžić från Serbien och Ljudevit Gaj från Kroatien. 1852 gav Vuk Karadžić ut ett banbrytande lexikon i vilket serbokroatiskan/kroatoserbiskan normerades med folkspråket som förebild. På Vuks initiativ anordnades år 1850 ett möte mellan honom och dåtida framstående kroatiska kulturarbetare. Mötet skedde i Wien och där kom man överens om en enhetlig stavning för serbokroatiskan/kroatoserbiskan.

År 1954 proklamerades vid ett möte i Novi Sad på nytt det serbokroatiska/kroatoserbiska språkets enhet av serbiska och kroatiska filologer och kulturarbetare. Strävandena att göra språket enhetligt försvårades emellertid år 1967, då en kontrovers mellan språkmän i Zagreb och Beograd blossade upp i fråga om serbokroatiskan/kroatoserbiskans status som ett eller två språk. Sedan början av 1970-talet har diskussionens egg trubbsats av, men inom i första hand kroatiska kretsar anses frågan fortfarande vara öppen.

Språkets namn

Beroende på traditionen i de olika delrepublikerna har språket inom SFRJ's gränser flera namn.

I delrepubliken Serbien heter det i det offentliga livet: *Serbokroatiska språket* (Srpskohrvatski jezik), medan folket i dagligt tal brukar benämna det: *Serbiska språket* (Srpski jezik).

I delrepubliken Kroatien heter språket i det offentliga livet: *Kroatiska litteraturspråket* (Hrvatski književni jezik). Inom skolväsendet, dvs som skolämne som man får betyg i, heter det: *Kroatiska eller serbiska språket* (Hrvatski ili srpski jezik), eftersom språket är modersmål inte bara för kroater utan även för de serber som bor inom delrepubliken Kroatiens gränser. Folket brukar i dagligt tal kalla språket: *Kroatiska språket* (Hrvatski jezik).

I delrepubliken Bosnien-Hercegovina heter språket i offentliga livet: *Serbokroatiska-kroatoserbiska språket* (Srpskohrvatski-hrvatskosrpski jezik) och även *Serbokroatiska-kroatoserbiska –kroatoserbiska-serbokroatiska språket* (Srpskohrvatski-hrvatskosrpski – hrvatskosrpski-srpskohrvatski jezik).

I delrepubliken Montenegro heter språket i det offentliga livet: *Serbokroatiska språket* (Srpskohrvatski jezik).

I delrepubliken Makedonien, där språket lärs ut som andraspråk, heter det: *Serbokroatiska språket* (Srpskohrvatski jezik), p g a den geografiska närheten till Serbien.

I delrepubliken Slovenien där språket också lärs ut som andraspråk heter det: *Kroatoserbiska språket* (Hrvatskosrpski jezik).

- Bogoyavlenskiy, D. N. (1973), The acquisition of Russian inflections. Ferguson, C. A. & Slobin, D. I. (eds), *Studies of child language development*, New York, 284–292.
- Braine, M. D. S. (1971), The acquisition of language in infant and child. Reed, C. E. (ed), *The Learning of Language*, New York.
- Dickerson, L. J. (1975), The learner's interlanguage as a system of variable rules. *TESOL Quarterly*, 9, 401–407.
- Dittmar, N. m fl (eds) (1978), Papers from the First Scandinavian-German symposium on the language of immigrant workers and their children. *ROLIG-papir*, 12, Roskilde.
- Doroszewski, W. (1938), *Język polski w stanach zjednoczonych A. P.*, Warszawa.
- Đurovič, Ľ (1983), The Case Systems in the Language of Diaspora Children. *Slavica Lundensia*, 9, Lund.
- Đurovič, Ľ. & Stankovski, M. (1979), *Hemspråksutvecklingen hos serbokroatisk/kroatoserbisktalande barn i Sverige: en pilotstudie*, Slaviska Institutionen vid Lunds universitet, Lund (stencil).
- Fishman, J. A. (1971), The Sociology of Language. Fishman, J. A. (ed), *Advances in the Sociology of Language*, Vol I, The Hague, 217–404.
- Gårding, E. & Bannert, R. (1979), Optimering av svenskt uttal: projektrapporter. *Praktisk Lingvistik*, 1, Lund.
- Hammarberg, B. & Viberg, Å. (1977), *Felanalys och språktypologi: orientering om två delstudier i SSM-projektet*, (SSM report 1), Stockholm.
- Hasselmo, N. (1974), *Amerikasvenska: en bok om språkutvecklingen i Svensk-Amerika*, Lund.
- Haugen, E. I. (1953), *The Norwegian Language in America: a study in bilingual behaviour*, 2 vols, Philadelphia.
- Hyltenstam, K. (1978), A framework for the study of interlanguage continua. *Working Papers*, Phonetics Laboratory, Lund University, 16, 65–86.
- Hyltenstam, K. (1979a), Dynamic change in the acquisition of a second language as exemplified by negation and interrogation. *Actes du V:e Congrès international de l'AILA*, Montreal.
- Hyltenstam, K. (ed) (1979b), *Invandrarundervisning: aspekter på alfabetisering och den första nivån*. *Praktisk Lingvistik*, 2, Lund.
- Mikeš, M. (1974), *Glasovni razvoj govora dvojezične dece*, Novi Sad.
- Nickel, G. (ed) (1971), *Papers in contrastive linguistics*, London.

- Piaget, J. (1972), *Strukturalismen*, Stockholm.
- Saltarelli, M. & Gonzo, S. (1977), Migrant languages: linguistic change in progress. De Grève, M. & Rosseel, E. (eds), *Problèmes linguistiques des enfants de travailleurs migrants*, Bruxelles, 167—186.
- Slavica Lundensia*, 9, Lingua in Diaspora, Studies in the Language of the Second Generation of Yugoslav Immigrant Children in Sweden, Lund, 1983.
- Stankovski, M. (1978), Procesi redukcije fonološkog sistema srpskohrvatskog kod djece doseljenikā u švedskoj jezičnoj sredini. *Slavica Lundensia*, 6, Lund.
- Stankovski, M. (1981), *Andra generationens första språk*. Bidrag till svensk-jugoslaviska symposiet i Split om andra generationens jugoslaviska invandrare.
- SÖ:s forskning och utvecklingsarbete avseende invandrare och språkliga minoriteter*, Stockholm, 1978.
- Tingbjörn, G. (1977), Språkutvecklingen hos invandrarbarn i Sverige (SPRINS). Skutnabb-Kangas, T. (ed), Papers from the First Nordic Conference on Bilingualism, Hanasaari 29—30 September 1976. *Meddelanden från Institutionen för Nordisk filologi*, Helsingfors, 84—91.
- Weinreich, U. (1953), *Languages in Contact: Findings and Problems*, The Hague.

02

Elever

MED SPRÅK OCH KULTURBAKGRUND FRÅN ANDRA LÄNDER

Läroplan för grundskolan, Lgr 80, består av två delar, en allmän del och ett kommentarmaterial som ansluter till denna. Dessa utges i SÖ:s publikation Läroplaner.

Elever med språk och kulturbakgrund från andra länder är ett av kommentarmaterialen. Det är främst avsett för hemspråkslärare men lämpar sig väl även för lärare i svenska som andraspråk samt övriga lärare och skollärare som vill sätta sig in i den språkliga situation som elever med ett annat hemspråk än svenska har i Sverige.

Materialet ger sociolingvistiska aspekter på invandringen och visar hur hemspråket påverkas i den omgivande svenska språkmiljön. Exempelen är hämtade från undervisningen av elever med jugoslavisk bakgrund, och materialet avslutas med en beskrivning av språkförhållandena i Jugoslavien.

